

*Вечерова Є. М.,
к.ю.н., викладач кафедри
кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИНИ: ПОНЯТТЯ, УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВИДИ

Анотація. У статті представлена авторська позиція щодо поняття, умов застосування та видів заходів кримінально-правового впливу на злочини.

Ключові слова: кримінально-правовий вплив, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування.

Постановка проблеми. Попередження злочинності засобами кримінального права є однією з актуальних кримінологічних проблем, оскільки кримінально-правова матерія — це підґрунтя кримінальної юстиції як такої. Остання ж потребує ретельного аналізу з огляду на необхідність не просто підвищення ефективності діяльності її органів, а створення ідеології протидії злочинності, у першу чергу, тим її видам, які формують «обличчя» цього виду девіантності.

Саме ці обставини зумовлюють доцільність звернення до, на перший погляд, суто теоретичних проблем та питань.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Серед сучасних досліджень в сфері кримінально-правового впливу досить ґрунтовними та такими, що носять комплексний характер, є монографії В. К. Дуюнова, крім того, низка питань вказаного напрямку підіймалася І. М. Горбачовою, О. В. Козаченком, Н. А. Лопашенко.

Метою даної статті є намагання висвітлити питання понятійного апарату, без чого неможливо заглиблюватися в окремі кримінологічні аспекти аналізу значення кримінального закону для протидії злочинності в контексті захисту прав людини.

Викладення основного матеріалу. В науковій літературі питання про форми реакції держави на кримінальні правопорушення так само, як і питання про зміст вказаної реакції, традиційно розглядаються в аспекті форм реалізації кримінальної відповідальності. Разом із тим, форми кримінальної відповідальності не охоплюють всі можливі наслідки злочинного діяння.

По-перше, кримінальній відповідальності підлягають виключно ті особи, в діяннях яких присутні ознаки складу злочину (ст. 2 КК України), тоді як інші різновиди кримінально-правового впливу

можуть застосовуватися і без наявності складу злочину. Тобто у залежності від об'єкта здійснення існує два різновиди кримінально-правового впливу: кримінально-правовий вплив на злочини (злочинність) та кримінально-правовий вплив без наявності складу злочину [1, 6]. В останньому випадку мова йде про ті його різновиди, котрі в деяких державах застосовуються до вчинення злочинів (наприклад, примусова ізоляція осіб, схильних до вчинення злочинів) або у разі відсутності обов'язкових елементів складу злочину (наприклад, примусові заходи медичного характеру, що застосовуються до неосудних осіб або примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до малолітніх), адже наявність складу злочину — це не єдина підстава застосування кримінально-правового впливу [1, 6].

По-друге, кримінально-правовий вплив на злочини може виражатися як у формі притягнення винного до кримінальної відповідальності, так і у формі звільнення його від такої (наприклад, ст. 45 КК України, ст. 46 КК України, ст. 47 КК України, ч. 1 ст. 97 КК України). В останньому випадку має місце прояв до винної особи певної поблажливості з боку держави, а не беззастережне її прощення.

В рамках кожного різновиду кримінально-правового впливу функціонує система заходів, які, будучи способами існування та прояву змісту останнього, забезпечують гнучкість реагування на асоціальну активність.

«Захід» — це сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь [2, 339].

Серед науковців відсутня єдність поглядів щодо поняття заходів кримінально-правового впливу та їх видів. Незалежно від існуючих підходів у цій сфері, для застосування заходів кримінально-правового впливу необхідними є дві умови:

1. Факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом та встановленого відповідним компетентним органом (навіть тоді, коли в діянні особи не має всіх ознак складу злочину);

2. Вказівка на конкретний захід в кримінальному законодавстві, тобто його нормативне закріплення [3, 362].

З огляду на предмет запропонованого наукового дослідження, далі нами будуть розглянуті заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили злочини.

Оскільки ми ведемо мову про кримінальне право, настільки природним є застосування каральних заходів, покарання. Ця «природність» призвела до того, що покарання довгий час вважалося головним засобом кримінально-правового регулювання. М. І. Ковальов так і писав: «...єдиним методом регулювання кримінально-правових відносин є загроза застосування покарання, що міститься в кримінально-правових санкціях, та його застосування, у випадках вчинення кримінально-карного діяння» [4, 82].

В нових умовах суспільного життя вже не викликає сумнівів той факт, що каральний спосіб в кримінальному праві втратив свій монополістичний статус. Як стверджують Н. І. Загородніков та А. Б. Сахаров, «...в умовах історичного повороту в бік послідовної гуманізації ... суспільства великої уваги та подальшого розвитку потребує некаральний метод кримінально-правового регулювання, який реалізується через заохочувальні норми кримінального закону» [5, 70].

Аналіз відповідних наукових джерел свідчить, що однією з найпоширеніших класифікацій є розмежування заходів кримінально-правового впливу за їх функціональним призначенням.

Так, І. М. Горбачова всі кримінально-правові заходи поділяє на: покарання; заходи компенсації (реституції), заходи соціального захисту та заходи безпеки. На її думку, «...покарання спрямоване на кару, відплату та залякування особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, компенсаційні заходи спрямовані на відновлення соціальної справедливості та попереднього стану потерпілого від злочинного посягання. Соціальна профілактика — це сукупність найрізноманітніших видів допомоги громадянам, які визначають їх успішну соціалізацію й ресоціалізацію, а заходи безпеки є елементом спеціально-профілактичного ситуативного попередження злочинності (нейтралізація чи припинення криміногенної ситуації), або, згідно з деякими нормативними моделями, заходи обмеження можливостей вчинення злочину в майбутньому конкретною особою, яка для кримінального права знаходиться у «небезпечному стані» для суспільства» [6, 13].

Використовуючи аналогічний класифікаційний критерій, О. В. Козаченко вважає, що кримінально-правові заходи, тобто заходи, які передбачені кримінальним законом, являють собою певну трихотомію: покарання; кримінальна відповідальність, не пов'язана з покаранням і інші кримінально-правові заходи (заходи, які не пов'язані з

кримінальною відповідальністю і покаранням). Мета застосування інших кримінально-правових заходів не обмежується нормативно визначеними цілями: покаранням, превенцією загальною та особливою, виправленням, а характеризується вирішенням завдань по відновленню порушених в процесі вчинення злочину прав і законних інтересів потерпілої особи, компенсування витрат по подоланню негативних наслідків злочинної діяльності та ін. [7, с.238].

На наш погляд, виокремлення заходів кримінально-правового впливу на підставі цілей їх застосування є дещо умовним, оскільки крім специфічних цілей, кожен із заходів спрямований на досягнення загальних, інтегративних завдань кримінального законодавства, закріплених в ч. 1 ст. 1 КК України. Тобто, одна й та ж ціль кримінального законодавства, наприклад, попередження злочинів, може бути досягнута за допомогою різних заходів.

Тому більш логічним та доцільним з практичної точки зору є поділ заходів кримінально-правового впливу за ступенем їх репресивності на покарання та інші заходи кримінально-правового впливу, які умовно можна назвати «некаральними».

Дуалізм кримінально-правових наслідків злочинного діяння знайшов легальне закріплення в кримінальних законодавствах ряду держав. Згідно з ч. 2 ст. 2 КК Казахстану Кримінальний кодекс «...встановлює покарання та інші заходи кримінально-правового впливу...» за вчинення злочинів [8, 27]. Згідно з ч. 2 ст. 2 КК Азербайджану «... Кримінальний кодекс встановлює ... види, межі і об'єм покарань та інші заходи кримінально-правового характеру за вчинення злочинів» [9, 33]. Згідно з ч. 2 ст. 2 КК Російської Федерації, «... Кримінальний кодекс ... встановлює види покарань та інші заходи кримінально-правового характеру за вчинення злочинів» [10, 27].

Відповідно до ч. 2 ст. 1 КК України, Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. В той же час, з положень інших статей та розділів КК України слідує, що існують наступні групи заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочини:

1. Покарання (види покарань, вичерпний перелік яких міститься в ст. 51 КК України — для дорослих; в ст. 98 КК України — для неповнолітніх).

2. Звільнення від покарання та його відбування (наприклад, звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), або звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 105 КК України).

3. Звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); примиренням з потерпілим (ст. 46 КК України); передачею на поруки (ст. 47 КК України); із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК України).

На підставі вищевикладеного можна сформулювати наступні **висновки**:

1. Під заходами кримінально-правового впливу на злочини необхідно розуміти передбачені Кримінальним кодексом (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, що містить усі ознаки складу злочину.

2. Для застосування заходів кримінально-правового впливу на злочини необхідними є дві умови:

– факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом та встановленого відповідним компетентним органом, яке містить усі ознаки складу злочину;

– вказівка на конкретний захід в кримінальному законодавстві, тобто його нормативне закріплення.

3. За ступенем репресивності заходи кримінально-правового впливу на злочини можна поділити на покарання (види покарань, вичерпний перелік яких міститься в ст. 51 КК України — для дорослих; в ст. 98 КК України — для неповнолітніх) та «некаральні» заходи (підсистема видів звільнення від покарання та його відбування, а також підсистема видів звільнення від кримінальної відповідальності).

Література:

1. Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є. М. Вечерова. — Одеса, 2010. — 20 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2001. — 1440 с.

3. Вечерова Є. М. Природа некаральних заходів кримінально-правового впливу на злочинність / Є. М. Вечерова // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 32 / Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. — Одеса : Юридична література, 2007. — С. 360-364.

4. Ковалев М. И. Советское уголовное право : курс лекций / М. И. Ковалев. — Свердловск, 1971. — Вып. 1. — 387 с.

5. Загородников Н. И. Социальное обновление советского общества и проблемы уголовного права / Н. И. Загородников, А. Б. Сахаров // Методологические проблемы уголовно-правового регулирования. — М., 1991. — 237 с.

6. Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08

«Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Горбачова. — Одеса, 2008. — 18 с.

7. Козаченко О. В. Правова природа інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності колективних суб'єктів / О. В. Козаченко // Актуальні проблеми держави і права. — 2005. — Вип 26. — С. 237-241.

8. Уголовный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 // Ведомости Парламента РК, 1997 г., № 15—16, ст. 211) ; предисловие министра юстиции Республики Казахстан, докт. юрид. наук, проф. И. И. Рогова. — СПб : Юридический центр Пресс, 2001. — 417 с.

9. Уголовный кодекс Азербайджанской республики : пер. с азерб. Б. Э. Аббасова / Научное редактирование, предисловие докт. юрид. наук, проф. И. М. Рагимова. — СПб : Юридический центр Пресс, 2001. — 357 с.

10. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Ю. В. Голик, А. А. Гравина, И. А. Побережная ; под ред. И. А. Клепицкого. — М. : ИНФРА-М, 2005. — 521 с.

Вечерова Е. Н. Меры уголовно-правового воздействия на преступления: понятие, условия применения и виды

Аннотация. В статье представлена авторская позиция относительно понятия, условий применения и видов мер уголовно-правового воздействия на преступления.

Ключевые слова: уголовно-правовое воздействие, освобождение от уголовной ответственности, освобождение от наказания и его отбывания.

Vecherova E.M. Measures of criminal-legal influence on crime: concepts, terms of use and the types

Summary. The article presents the author's position regarding the concepts, conditions of use and the types of measures of criminal-legal influence on the crime.

Key words: criminal-legal influence, release from criminal liability, exemption from punishment and its serving.